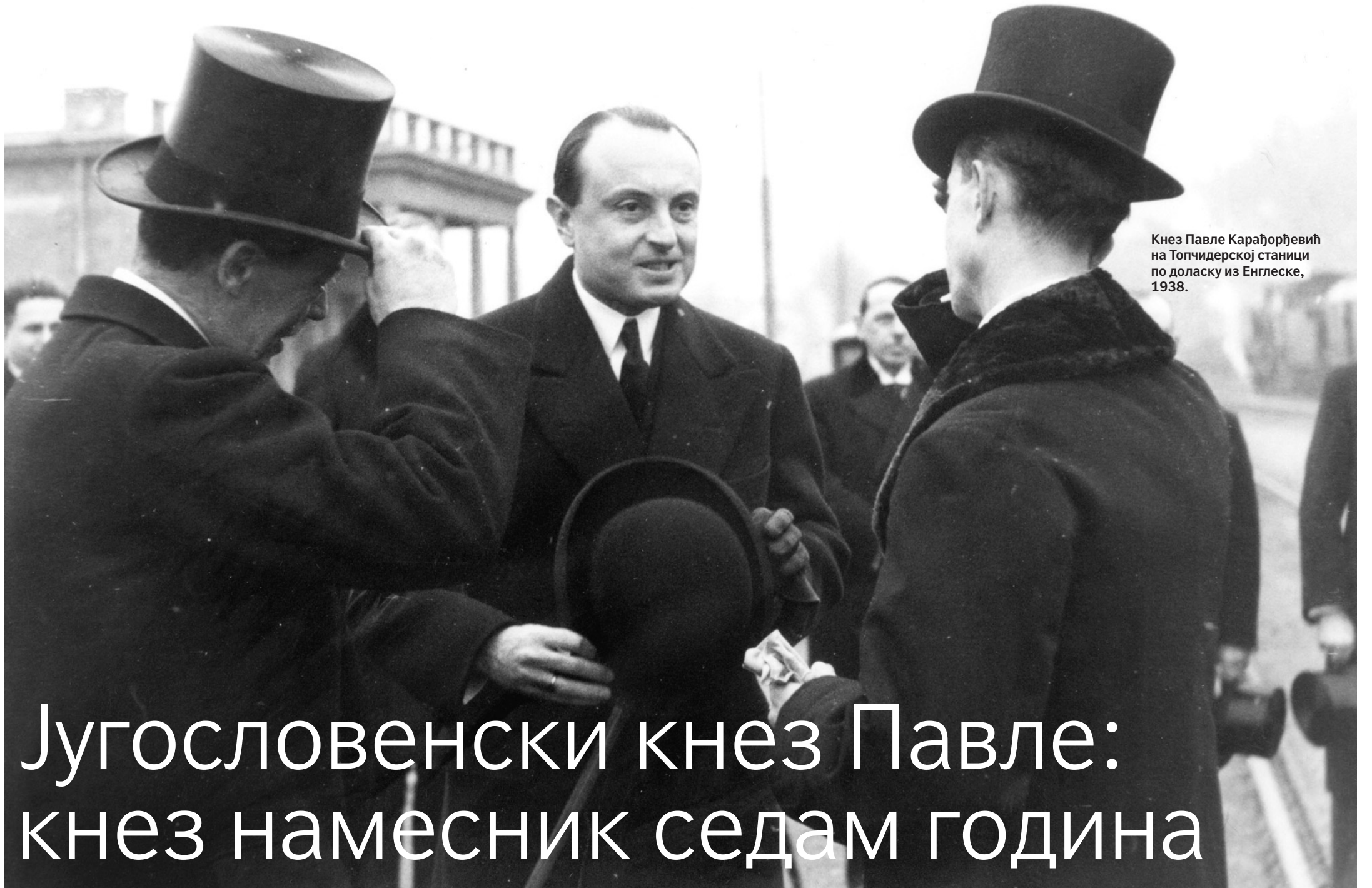

- 02 ЈУБИЛЕЈ БЕОГРАДСКОГ КРУГА
Отпор усамљеника,
потребан и опасан
- 05 ПСИХОЛОГИЈА
Да ли је Достојевски
био „латентни убица“
- 07 ЈОСИФ БРОДСКИ
Писмо председнику Хавелу
- 09 ДР ПЕТАР АЦИЋ
Српски научници у ЦЕРН-у

КУЛТУРА УМЕТНОСТ НАУКА

Кнез Павле Карађорђевић
на Топчидерској станици
по доласку из Енглеске,
1938.

Југословенски кнез Павле: кнез намесник седам година

Британски званични документи доступни од 1972. показују да је уложио поновљене захтеве Британији за оружјем, као и захтев за изјавом да ће Британија послати помоћ Југославији, ако буде нападнута као резултат одлуке да буде на страни Савезника. Британци нису били у могућности да издвоје било шта за Југославију и нису могли да обећају помоћ. Екстравагантна руска обећања помоћи нису се никада остварила – писао је „Тајмс, 1976. на вест о смрти кнеза Павла. Овај текст преносимо у целини

ПОВОДИ

Југословенски кнез Павле, кнез намесник током малолетства краља Петра II, умро је у Паризу 14. септембра. Имао је 83 године. Рођен је 1893. у Санкт Петербургу. Отац му је био кнез Арсен Карађорђевић, млађи брат краља Србије Петра I, а мајка руска кнегиња Аврора Демидов од Сан Доната. Брачни пар се развео када му је било три године, а он је остављен на старање стрицу који је тада живео у изгнанству у Швајцарској. Када се његов стриц преселио у Београд 1903. и успео на престо, кнез Павле је отишао са њим и пошто је матурирао, послат је на Оксфорд (у колеџ „Крајст черч“) да студира модерну историју. Рат је 1914. прекинуо његове студије, и он их је наставио када је окончан, примивши степене бакалурата и мастера 1921.

По повратку у земљу, која се сјединила у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (касније Југославија), под владавином његовог брата краља Александра, кнез Павле се посветио уметности, и то кроз стварање сопствене богате збирке и преузимајући све шире покровитељство над уметничким животом новоједињене земље. У великој мери његова је заслуга што је Београд, уочи Другог светског рата, могао да се хвали једном од најбољих јавних збирки модерног сликарства у југоисточној Европи. Као знак признања за овај рад, Народни

музеј у Београду је носио његово име до последњег рата.

Када је краљ Александар убијен 1934, кнез Павле је дошао на чело намесништва које је вршило власт у име сина покојног краља током његовог малолетства. Његова претходна каријера није му обезбедила искуство за ову тешку политичку улогу. Остао је кнез намесник до марта 1941, вршећи управљачку власт, која је само мало преобликована ограниченим парламентарним системом, током раздобља огромне политичке напетости. Префињени и културни *Grand Seigneur*, англофил на кога је снажно утицала западна цивилизација, с погледом на свет који је обично био и културно и политички различит од већине земљака. Као особа разликовао се од доминантне личности покојног брата, за кога је устав био лично укројен.

На унутрашњем плану, огромни проблеми које је наследио од краља Александра су били: хронично економско сиромаштво, нерешени проблеми народности, посебно однос између Срба, Хрвата и осталих народности у земљи, и неомиљен, недемократски устав, који је дозволио недовољно изражавање широко присутне опозиције, што је било очевидно у свим деловима земље. Кнез Павле није веровао да је Устав из 1931. био најбољи за земљу, али себе је видео као стараоца младога краља, без

права или обавезе да успостави радикалну уставну промену. Био је то положај који је било све теже одржати, јер је промена постајала неизбежна под притиском унутрашњег незадовољства и услед ширења нацистичке Немачке и Италије у југоисточну Европу.

Поставши намесник, кнез Павле је пустио из затвора Мачека, хрватског вођу. Он је касније успоставио преговоре са Хрватима који су на крају произвели споразум који је увео Хрвате у учешће у влади земље и дао им широку меру аутономије, ону коју су захтевали као своје право од 1918. Овај споразум је потписан 26. августа 1939. Било је то изванредно постигнуће и могло је имати значајне резултате за југословенско јединство да је било постигнуто раније, у мирnodопским условима. Током кратког раздобља сарадње кнез Павле је добро радио с Мачеком, за кога је веровао да је истински Југословен. Њих двојица остала су у пријатељским односима и када су обојица завршила у изгнанству.

Као кнез намесник Павле се осећао осујећен недостатком политичара високог калибра у земљи с југословенским – а не локалним, националним – видцима. Користио је искусног словеначког политичара оца Корошеца, дивећи му се, и покушао је да разради политику реформи са способним али безобзирним српским

политичарем Миланом Стојадиновићем, кога је именовао за председника владе после избора маја 1935. На њима су странке уједињене опозиције освојиле 40 посто гласова, упркос предности током избора коју су уживали владини кандидати. Стојадиновић је постајао све више заслепљен успехом нациста, и почео је да покушава да усвоји неке од њихових техника задобијања власти. Када су постале очигледне његове блиске везе с Немачком, и намера да их користи да придобије више власти за себе у Југославији, кнез Павле га је заменио као премијера, и на крају га ухапсио, те уз британску помоћ послао у прогонство и интернацију.

Највиша тачка кризе намесништва кнеза Павла дошла је када су, почетком 1941, захтеви Осовине за приступање Југославије Тројном пакту постали упорни. Кнез Павле је већ одбио предлог Мусолинија да Југославија узме удела у подели Албаније. Искористио је сваку могућу варку да избегне савез с Немачком, у очајничкој нади да сачува неутралност Југославије. Истовремено је био под непрекидним притиском из Британије да се придружи Савезницима. Рођак путем брака и пријатељ британске краљевске породице, англофил по склоности и образовању, његове симпатије су биле са Савезницима.

Наставак на другој страни

Отпор усамљеника, потребан

Друга Србија, независни интелектуалци, „патриоте“ и „издајници“, неки су од термина који су се изродили деведесетих на темељу активности Београдског круга, асоцијације интелектуалаца која је пре две деценије дигла глас против национализма и насиља, а почивала је на идеји личности окупљајући три до четири стотине активиста

ГОДИШЊИЦЕ

Гордана Пойовић

Док се комадају људска тела, нико нема право да се понаша као увређена госпођица, речи су Радомира Константиновића, које је, понесен емоцијама, изговорио на оснивачкој скупштини Београдског круга, 25. јануара 1992. године.

Касније ће његове речи „друга Србија је Србија која се не мири са злочинима“ постати нека врста заштитног знака ове групе интелектуалаца које је ујединила жеља да се супротставе национализму и насиљу.

– Идејна клица у свему томе била је у књизи „Филозофија паланке“ Радомира Константиновића и ја сам често говорио да је то постала наша Библија, па је у том смислу било сасвим логично да се Радомир Константиновић стави на чело Београдског круга – каже Филип Давид, књижевник, један од оснивача Београдског круга, подсећајући да недавна смрт овог филозофа није достојно обележена овде.

– Једна група људи, међу којима сам био и ја, одлазила је код Константиновића на разговоре – додаје Давид. – Првобитна идеја је била да се састави нека врста антимеморандума, као одговор на Меморандум Академије наука. Међутим, врло брзо смо одустали, јер смо хтели да направимо много шире платформу и да окупимо све оне који нису прихватили оно што је пропагирао режим Слободана Милошевића.

Као што је и сам Константиновић говорио, Београдски круг је био отпор. „Отпор усамљеника, веома потребан и веома опасан: против нас је била власт крвавог режима, али и већинска опозиција, огрезла у национализму. И још више: суседи, родбина, чак дојучерашњи пријатељи...“ Он сам није био присталица никаквог програма, сматрајући да не треба говорити колективно, програмски, дакле безимено, већ под именом и презименом. Београдски круг је почивао на идеји личности. Од првих дана били су ту, осим већ поменутих, још Обрад Савић, Иван Чоловић, Ненад Прокић. Многи од њих, попут Радомира Константиновића, више нису међу живима: Ђорђе Лебовић, Стојан Церовић, Аљоша Мимица, професор Миладин Животић, Павле Угринов...

Многи су се касније придружили тако да је у својим најактивнијим годинама (1992, 1993, 1994) Београдски круг окупљао око три до четири стотине српских интелектуалаца – писца, професора, научника, уметника, филмских редитеља, музичара. Били су то људи врло различитих политичких уверења, које је ујединила идеја отпора режиму. Држани су говори о оквиру циклуса „Друга Србија“, велика сала Студентског културног центра је сваке суботе била крцата, а објављене су и две књиге („Друга Србија“ и „Интелектуалци и рат“), у којима су сабрана излагања стотинак учесника (обе књиге су поново објављене у зборнику „Друга Србија“ који је штампан поводом десетогодишњице Бео-

Филип Давид, Павле Угринов, Мирко Ковач

градског круга, 2002. године). Касније су неки отишли у иностранство, неки су се склонили и Београдски круг је престао да постоји, али је опстао као издавачка делатност и настао да живи у оквиру неких других асоцијација, као што су Форум писаца или Центар за културну деконтаминацију.

Недавна полемика у „Политици“, коју је изазвао текст песникње Радмиле Лазић „Емигрантика или освртање у гневу“, подсетила је на оне који су отишли и оне који су остали, на протесте и у том смислу и на скору двадесетогодишњицу Београдског круга. „Ми који смо остали, из протеста (због истих разлога) смо протестовали овде“, написала је Лазићева. „Како сте протестовали? Подједнако гласно, подједнако тихо?“, пита Даша Дрндић, књижевница.

Београдски круг је протестовао гласно, али у медијској тишини на коју је био осуђен од стране тадашњег режима.

– Често се мисли да у Србији и у Београду деведесетих није било отпора, а он је постојао и те како, али је медијски био потиснут и угушен и није могао далеко да допре – каже Филип Давид. – Нисмо имали много илузија да овде у Београду и Србији имамо неки велики утицај. У Београду се још донекле и знало, изван њега се није ни могло чути. Али, ето, гласови су ипак допирали не само изван Београда него и изван Србије, па се и у иностранству чуло да постоји једна не тако мала група људи која значи нешто у српској јавности а која се супротставља режиму.

О Београдском кругу писали су Магда Петрињска у Пољској, Данијел Далпал у Француској, Леонидас Хаџи-продромидис у Грчкој, Мелита Рихтер Малабота, Паоло Факи, Нино Рекупери и Клаудио Венца у Италији...

– Београдски круг је све време био на маргини и морао је да буде на мар-

гини, јер су сви главни државни медији били под контролом режима – додаје Филип Давид. – Нисмо имали простор у медијима, осим у малобројним независним. И пошто смо били маргинализовани, нисмо у тој мери представљали опасност по режим. Чак је и режим ту и тамо, кад би се повела реч да у Србији нема слободе, злоупотребљавао Београдски круг говорећи: „Ево вам доказа, постоји Београдски круг, нико их не хапси, могу да причају“. Били смо свесни да могу да нас злоупотребе у том смислу, али ипак нисмо имали другог избора него да се том режиму супротставимо. Као што су повремено гасили Радио Б 92, тако ни ми једно време нисмо имали где да се састајемо, многи људи су остали без посла, многи стављени на црне листе и то су биле последице тог нашег моралног ангажмана.

С Београдским кругом се повезује израз „друга Србија“, али се то шта

Наставак са прве стране

Али када је био суочен с избором између љубави према Великој Британији и љубави према својој земљи, природно и с правом је ставио Југославију на прво место.

Британски званични документи доступни од 1972. показују да је уложио поновљене захтеве Британији за оружјем, које је било очајнички потребно његовој земљи, као и захтев за изјавом да ће Британија послати помоћ Југославији, ако буде нападнута као резултат одлуке да буде на страни Савезника. Британци, мада су им савезници били очајнички потребни, бежу и сами веома слаби у овој фази рата. Очекујући инвазију нациста на сопствене обале, нису били у могућности да издвоје било шта за Југославију и нису могли да обећају помоћ. Екстравагантна руска обећања помоћи нису се никада остварила.

Мучна одлука кнеза Павла у марту 1941, преузета је са знањем да је земља била сама. Одбијање немачких захтева значило је неизбежну инвазију, уништење и распад његове земље. Прихватање немачког пакта изгледало је као да нуди Југославији спољну прилику да чека повољнији изглед, док не дође у положај да отворено истује на страни Запада. Куловец, вођа Словенаца и Мачек код Хрвата, изјавили су да би њихови народи, насупрот Србима, који би могли да се повуку у планине, били на линији фронта немачке инвазије и да нису у могућности да се боре. Под овим

Рехабилитација кнеза Павла у лондонском „Тајмсу“ пре 35 година

Слободан Г. Марковић

Кнез Павле Карађорђевић рехабилитован је пре неколико дана одлуком Вишег суда у Београду. Тиме је поништена одлука Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача коју је водио у политици острашћен, у улагивању Јосипу Броз у изузетан, а у науци непришметан, др Душан Недељковић. Кнез је проглашен кривим превасходно због приступања Краљевине Југославије Тројном пакту и саботирања наоружавања и припреме земље за рат.

У првим годинама рата кнез Павле је држан на британској територији у Кенији као нека врста притвореника од стране Велике Британије. На питање у Доњем дому Британског парламента, посланика конзервативца капетана Алека Канингама-Рида, зашто је кнезу Павлу дозвољено да нађе прибежиште у Кенији, постављено 8. октобра 1942, премијер Черчил је

одговорио: „Југословенски кнез Павле није примљен у Кенију као избеглица. Његов статус тамо је статус политичког затвореника, и он је предмет надзора.“ („Тајмс“, 9. октобар 1942, стр. 8) С друге стране, из писања самог „Тајмса“ се види да је кнез Павле пренео Британцима драгоцене информације да Хитлер спрема напад на СССР. О томе је „Тајмс“ јавио већ 19. априла 1941. и поновио 12. јуна, и дан после напада на СССР. Канингам-Рид је, међутим, био упоран у нападима на кнеза Павла у Доњем дому, али је карактеристично да се „Тајмс“ уздржао од давања епитета југословенском кнезу.

У послератном раздобљу „Тајмс“ је донео преко 30 чланака у којима се помиње кнез Павле, углавном о његовом приватном животу и посетама војводи и војвоткињи од Кента. Некрологом у „Тајмсу“ од 16. септембра 1976. кнез Павле је у потпуности рехабилитован пред западним светом, 35 година пре него што се то формално догодило у Србији. Овај некро-

лог је од изузетног значаја, јер потврђује да је непристрасном истраживачу још тада морало да буде јасно да је кнез Павле донео 25. марта изнуђену одлуку која није имала, у том тренутку, реалну алтернативу, а да је претходно учио све у његовој моћи да обезбеди конкретну подршку Британије, која је изостала због тешке ратне ситуације. У међувремену су се појавили и нови документи који показују да је кнез намесник исто покушао и у САД, а данас знамо да његов изасланик ни тамо није наишао на разумевање. Остављен без икаквих изгледа да ће Југославији бити упућена војна помоћ из Британије, или макар бити одобрен кредит за наоружавање у САД, одобрио је приступање Тројном пакту. Посебно овог некролога је да до те мере оправдава политику кнеза Павла да сматра да је и само потписивање пакта изгледало као тактички потез који би, у бољим околностима, омогућио каснији прелазак Југославије на страну Савезника.

условима, Југословенска влада је учинила све да развуче преговоре, постављајући услове за које су мислили да ће бити неприхватљиви. Када су Немци учинили важне уступке, обећавајући да неће да траже пролаз за трупе Осовине, или војну сарадњу било које врсте, било је немогуће задржавати даље. Када су само три члана Југословенске владе наставила да се противе (они су припадали странкама које је новчано помагала СОИ), кнез Павле се сагласио с већином, и пакт је пот-

писан 25. марта 1941. Одлука је очекивано била неомилена у Србији.

Два дана касније, 27. марта, војни државни удар, који је тајно подржала и подстакла британска влада, збацио је намесништво. Кнез Павле био је на путу ка Словенији у ноћи удара, али, када му је у Загребу саопштено о његовом успеху, одбио је хрватске понуде помоћи да обнови свој положај, верујући да би то био чин побуне против краља Петра, у чије име је проглашена нова влада. Понашајући се достојанствено и одлучно, одмах је поднео оставку. Заградио је и добио је дозволу да се повуче на британску територију и напустио је земљу с породицом. Био је то тужан парадокс, а за кнеза Павла лично окупација судбина, да је он, који је тако ревностно подупирао круну у Југославији, и који је био тако признати и истински пријатељ Велике Британије, збачен у име круне и савезништва с Британијом. Али,

архиви „Форин офиса“ показују да је Британска влада променила политику почетком 1941. и да је захтевала да Југославија напусти неутралност и уђе у рат. Ово кнез никада није предузео, нити је могао. Парадоксално је да влада генерала Симоновића, која га је заменила, није одбацила приступање Југославије Тројном пакту, јер су се и они узалуд надали да би то могло да спаси земљу од инвазије.

Кнезу Павлу и породици је одбијена дозвола да остану у Грчкој, мада се краљ Ђорђе срео с њим на станици, и желео да он остане у Атини. Уместо тога одведени су у Кенију и тамо интернирани под понижавајућим условима. Тамо је третиран као издајник, док га генерал Сметс није избавио и одвео у јужну Африку. После рата вратио се у Европу и живео у Паризу и покрај Фиренце. Човек великог шарма и интегритета остао је принц до краја. Осећао је да мора да преу-

зме последице – добре или лоше – узвишеног положаја који није тражио. Одржао је дугу ћутњу, не покушавајући да оправда сопствена дела. Као намесник у делању је био мотивисан високим осећањем дужности и оданости према југословенској идеји, коју је задржао током целог живота.

Кнез Павле је био витез Реда подвезице, витез Великог крста Краљевског викторијанског реда и краљевског викторијанског ланца, а такође је био члан појединих највиших и најстаријих европских витешких редова. Универзитет у Оксфорду га је дипломом прогласио за доктора грађанског права. Оженио се 1923. грчком кнегињом Олгом, сестром кнегиње Марине, војвоткиње од Кента. Имали су троје деце: кнеза Александра, кнеза Николу (погинуо у саобраћајној несрећи 1954) и принцезу Јелисавету. („Тајмс“, 16. септембар 1976)

Прево С. Г. Марковић

КУЛТУРА
УМЕТНОСТ
НАУКА

Издаје: Политика новине и магазини д.о.о.
Генерални директор: Мира Глишић-Симић
Заменик генералног директора: Макс Себастијан Винтерфелд
Главни и одговорни уредник: Драган Бујошевић
Уредник Догађаја: Весна Рогановић
Редакција: Станко Стојиљковић (уредник за науку),
Графички дизајн: Илија Милошевић
Телефон: 330-1751, 330-1781 (наука)
Факс: 3373-393
Електронско издање: www.politika.rs